

Стецик Т. С.,
Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

ДО МЕТОДОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ЛІНГВІСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто різноманітні методи вивчення політичного дискурсу з метою розкриття механізмів складних взаємовідносин між мовою, владою та суспільством.

Ключові слова: політичний дискурс, влада, когнітивний дискурс-аналіз, критичний дискурс-аналіз, ідеологія.

В статье рассмотрены различные методы изучения политического дискурса с целью раскрытия механизмов сложных взаимоотношений между языком, властью и обществом.

Ключевые слова: политический дискурс, власть, когнитивный дискурс-анализ, критический дискурс-анализ, идеология.

The article is dedicated to various methods of political discourse studying in order to determine the mechanisms of complex relationships between language, power and society.

Keywords: political discourse, power, cognitive discourse analysis, critical discourse analysis, ideology.

Мова є засобом творення політики, яка визначає владу; влада, в свою чергу, управляє тим, що говорять люди і як їх розуміють. Аналіз мови з цієї точки зору є більш ніж академічним предметом: сьогодні, більш ніж коли-небудь, це стає вмінням виживати [9].

Інтерес до вивчення політичного дискурсу, як особливої форми спілкування, привів до появи нового напрямку в мовознавстві – політичної лінгвістики (political linguistics), яка займається вивченням політичної сфери комунікації, розглядом засобів та методів боротьби за політичну владу в процесі комунікативного впливу на політичну свідомість суспільства, та дослідженням політичного дискурсу зокрема. Основним завданням лінгвістичного аналізу політичного дискурсу (Political Linguistic Discourse Analysis) є розкриття механізмів складних взаємовідносин між мовою, владою та суспільством.

Для лінгвістичних досліджень політичної комунікації в цілому характерні підходи, що акцентують увагу на семантичному аспекті політичної комунікації.

Британський лінгвіст та політолог П. Чілтон виділяє два основних підходи, а саме – дескриптивний та критичний, – для трактування відносин між політикою та мовою. Дескриптивний підхід спирається на повторний опис риторичних прийомів, мовної поведінки політиків та їхньої ідеології (мовних засобів, риторичних прийомів і маніпулятивних стратегій, що використовуються політиками з метою переконання аудиторії [6]); в той час як критичний включає вивчення соціальних теорій, що стосуються відносин між мовою та владою, контролем, впливом та властивостями дискурсу [3].

Одним з напрямів дескриптивного підходу, тісно пов'язаним не тільки з лінгвістикою, але і з політологією, є аналіз змістовної сторони політичних текстів. Методи контент-аналізу і когнітивного картування дозволяють виявити когнітивні диспозиції окремих політиків – ціннісні домінанти, схильність до конфлікту або співробітництва, характер причинно-наслідкових зв'язків у відповідних фрагментах картини світу [4].

Когнітивний дискурс-аналіз (КоДА) значно відрізняється від більш формального, граматичного або (скажімо) стилістичного або дискусійного аналізів. Він має справу не з абстрактними категоріями та правилами, які нібито описують “структуру” дискурсу, але з реальними уявленнями і психічними процесами користувачів мови. Когнітивний підхід не тільки пов'язує форму мовного утворення з такими універсальними пізнавальними процесами, як породження мови, інтерпретація повідомлення, семантичний аналіз з визначенням комунікативних прагнень та прагматичних цілей автора, але й певною мірою ставить вербальне оформлення повідомлення в залежність від мовної компетенції автора та його позамовних знань. Цю особливість когнітивного підходу використовують для виявлення уявлень політика про структуру політичної ситуації, цілі політичної діяльності, ціннісні орієнтації політика тощо. Іншою перевагою когнітивного підходу є можливість з'ясувати ментальні схеми або когнітивні моделі, які лежать в основі політичного тексту. Метод КоДА досліджує моделі використання мови у зв'язку з ситуацією, в якій відбувається процес мовлення. Відповідні дослідження включають ситуації та завдання, які висвітлюють головні аспекти психічного зображення (mental representation) та процесів вирішення проблем (problem solving processes).

Що стосується психічного зображення, КоДА розглядає концептуалізацію ситуацій та подій, спираючись на встановлені психолінгвістичні методи (наприклад, [1]). У порівнянні зі звичайними психолінгвістичними дослідженнями, експериментальні установки, які використовуються в КоДА, як правило, менш обмежені стосовно використання мови, що призводить до більш ретельної інтеграції якісних (описових) даних щодо моделей в спонтанному мовному виборі.

Розглядаючи ж процеси вирішення проблем, КоДА підсилює значення дослідницької парадигми використання протоколів “думати вголос” та ретроспективних звітів для ідентифікації (внутрішніх) когнітивних процесів. У цій парадигмі, дослідники зазвичай фокусуються на змісті словесних даних, в основному звертаючись до аспектів (наприклад, особливі розумові процеси або стратегії), про які знають і самі промовці: “Дослідження вербальних повідомлень з точку зору їх змісту, здійснене фахівцями та протиставлене наявним початковим теоретичним даним, може дати суттєвий поштовх гіпотезам про задіяні когнітивні процеси” [7]. Систематичний аналіз мовних особливостей та структур в подальшому забезпечує міцну основу для використання мовних даних як доказів.

В обох областях мета КоДА полягає в отриманні уявлення про загальні когнітивні явища, що виходять за межі свідомого відображення окремих промовців та не є обов'язково безпосередньо спостережувані в змісті. За даними попередніх досліджень у когнітивній лінгвістиці та дискурс-аналізі (наприклад, [14]) мовні особливості, такі як словесні відображення семантичного поля, лексичні упущення та уточнення, припущення, вагання, дискурс маркери та ін. вказують на певні концептуальні обставини, які повинні бути систематично пов'язані з психічними зображеннями та процесами вирішення проблем конкретного питання.

Критичний дискурс-аналіз (КДА) – це метод дискурс-аналізу, який безпосередньо стосується зв'язку мови з іншими елементами соціальних процесів та влади. Спираючись на роботи М. Фуко (Paul-Michel Foucault) та філософів, які вивчали соціальну роль мови, таких як М.М. Бахтін та А. Грамші (Mikhail Bakhtin and Antonio Gramsci), під впливом критичного аналізу, пов'язаного з Франкфуртською школою, КДА прагне об'єднати як лінгвістичні, так і соціальні підходи до вивчення в межах дискурс-аналізу.

КДА виник в кінці 1980-х років як міждисциплінарна європейська школа дослідження дискурсу та став відтоді однією з найважливіших гілок дискурс-аналізу [2]. Центром дослідження даної галузі є влада в загальному та питання її асиметрії, маніпуляції та експлуатації зокрема. Аналітики зазвичай виділяють 'patterns of domination whereby one social group is dominated by another' [10] та застосовують поняття дискурсу для тексту, розмов та інших семіологічних систем, розрізняючи при цьому дискурсивну та інші соціальні практики. За Дж. Річардсоном "КДА основним чином використовується для вивчення того, як дискурс лінгвістично реалізується в текстах, для встановлення соціальних відносин, таких як відчуття залучення та співчуття стосовно віддаленого "читача" [12]. Основна увага приділяється тому, як такі відносини влади сприймаються, відтворюються та заперечуються в процесі дискурсу. Характерним для КДА є також акцент на інтертекстуальності, окресленої як поєднання середовищ, в яких різні види текстів визначають один одного з метою легітимізації певних поглядів на світ.

Прихильники КДА стверджують, що складні взаємовідносини між дискурсом та суспільством не можуть бути проаналізовані в повній мірі без поєднання лінгвістичних та соціологічних підходів – 'mediation between the social and the linguistic' [15]. Вони також часто відокремлюють свої роботи від інших, так званих "некритичних" ("non-critical"), стверджуючи, що КДА виходить за рамки простого опису та інтерпретації ролі мови в соціальному світі. Такий аналіз розкриває суть та пояснює роль мови. Відправна точка для аналізу може бути різною, в залежності від "місцезнаходження" влади, яку послідовники КДА зазвичай "розташовують" на арені мови як соціальної практики.

Віддаючи належне як письмовій, так і усній формам мови, КДА використовується для опису, інтерпретації, аналізу та критики суспільного життя, відображеного в тексті. КДА спрямований на систематичне вивчення відносин між дискурсивними практиками, текстам, подіями та більш ширшими соціальними та культурними структурами та процесами. Точний аналіз та опис матеріальності мови тими факторами, що притаманні КДА. Як стверджує професор Норман Фейрслоуг КДА прагне "to explore how these non-transparent relationships are a factor in securing power and hegemony, and it draws attention to power imbalances, social inequities, non-democratic practices, and other injustices in hopes of spurring people to corrective actions" / визначити шляхи, завдяки яким такі непрозорі відносини стають важливим чинником у забезпеченні влади та гегемонії, та наголошує на дисбалансі влади, соціальній нерівності, недемократичній практиці та інших несправедливостях з метою стимулювати людей до правильних дій. Критичний дискурс-аналіз намагається висвітлити, яким чином домінуючі сили в суспільстві будують версії реальності, що відповідають їх інтересам. CDA can theoretically bridge the gap between micro and macro approaches, which is a distinction that is a sociological construct in its own right" [13].

Важливого значення при дослідженні дискурсу набуває також історичний підхід, як складова КДА, детально розроблений в працях М. Райзігла та Р. Водак [11]. Особливість даного підходу полягає в його прагненні вийти за межі чисто лінгвістичного виміру і включити історичні, політичні, соціологічні та психологічні аспекти в аналіз конкретних дискурсивних подій. Цей підхід виходить за рамки текстового аналізу, звертає особливу увагу на історичні установки дискурсу, а також вводить соціально-когнітивний рівень. Він розуміє дискурс як текст в контексті, не ізольований в просторі, а отже такий, який включає в себе дві основні концепції: "інтертекстуальність" (окремі тексти завжди пов'язані з минулими або навіть теперішніми текстами) та "інтердискурсивність" (дискурси подібні між собою, вони перетинаються та поєднані один з одним). Очевидно, що такі погляди були запозичені з концепції інтертекстуальності Бахтіна М.М., яка підкреслює діалогічну властивість текстів, їхню інтертекстуальність, як пише Крістева Ю. [8]: the relation of any utterance with other utterances. Отже, будь-який текст (або вислів) є діалогічним, прямо або побічно "в діалозі з" іншими текстами та набуває свого значення у залежності до інших текстів.

Останніми роками більшість зарубіжних політ-лінгвістичних досліджень проводиться на основі аналізу медійного дискурсу. Як пояснює професор Норман Фейрслоуг: "... засоби масової інформації слід розглядати в якості місця проведення складних і часто суперечливих процесів, в тому числі ідеологічних процесів. Ідеологія не повинна розглядатися в якості постійного та невід'ємного компоненту усіх дискурсів ЗМІ" [5]. Медіа дискурс-аналіз включає в себе не тільки тексти, але й візуальні зображення та їх презентації в поєднанні з текстами.

У межах критичного, когнітивного та дескриптивного підходів виокремлюють також ще й інші теорії політичного дискурсу: теорії маніпулятивності надають перевагу дослідженню мовної поведінки, мовних засобів, риторичних прийомів та інших стратегій, що використовуються політиками з метою переконання; тематичний аналіз політичного дискурсу розкриває "змістову спрямованість дискусії, яка на мовному рівні відображається в наборі семантично пов'язаних слів і словосполучень, у тезах аргументованих актів"; аксіологічний аналіз націлений на дослідження понятійних, образних і ціннісних елементів політичного дискурсу; ідеологічний аналіз політичного дискурсу як різновид лінгвоідеологічного аналізу має справу передусім з

інституціональним дискурсом, який забезпечує трансляцію актуальних та "фіктивних" цінностей; теорії конфліктного політичного дискурсу – інноваційний напрям у дослідженні дискурсу. У межах цього напрямку мова політики розглядається з точки зору використання в ній висловів, експресивний словник і метафорика яких розвинулися з образів конфлікту і збройної боротьби – революції та ін.

Таким чином, лінгвістика пропонує чимало підходів та методів для аналізу окремих політичних текстів та політичного дискурсу зокрема. Це значно збільшує можливості розуміння не тільки текстів з низкою змістів, закладених в них, але й мети комунікації, яка опосередкована текстовою та мовною діяльністю. Це підтверджує необхідність розвитку нового напрямку на межі політичної та мовознавчої наук, спрямованого на дослідження мовних явищ у політичній сфері, – політичної лінгвістики.

Література:

1. Aitchison, Jean. 1983. *The articulate Mammal. An introduction to psycholinguistics*. 2nd.ed. – London : Hutchison.
2. Blommaert, J. and Bulcaen, C. 2000. 'Critical Discourse Analysis', *Annual Review of Anthropology* 29: 447-66.
3. Chilton, P.A. *Analysing Political Discourse: Theory and Practice* / P.A. Chilton // *Analysing Political Discourse: Theory and Practice* – London, Routledge, 2004.
4. Chilton 1990: Chilton, P. A. *Politeness, Politics and Diplomacy [Text]* / P. A. Chilton // *Discourse and Society*. – Vol. 1(2). – 1990. – P. 201-224. – Bibliogr.: p. 224.
5. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis : The critical study of language*. – London; New York : Longman. – p. 47.
6. Grieswelle, D. *Rhetorik und Politik: Kulturwissenschaftliche Studien* / D. Grieswelle. – München : Minerva, 1978. – S. 155. – Bibliogr.: S. 43.
7. Krippendorff, Klaus. 2004. *Content Analysis: An Introduction to its Methodology* (2nd ed.). – London : Sage.
8. Kristeva, J. 1986. *The Kristeva Reader* (T. Moi, ed.). – New York : Columbia University Press.
9. Lakoff, R.T. 1990. *Talking Power. The Politics of Language*. – New York : Harper Collins : 7.
10. Phillips, L. 2006. 'Doing Discourse Analysis: A Brief Introduction to the Field', in N. Carpentier et al. (eds) *Media Technologies and Democracy in an Enlarged Europe*, pp. 285–94. – Tartu : Tartu University Press: 288.
11. Reisigl, M. and Wodak, R. 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Anti-Semitism*. London: Routledge; Wodak, R. 2001. 'The Discourse-historical Approach', in M. Meyer and R. Wodak (eds) *Methods of Critical Discourse Analysis*, pp. 63-95. – London : SAGE. 2001.
12. Richardson, J.E. 2007. *Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*. – New York : Palgrave Macmillan.
13. van Dijk, T. A. 2003. 'Critical discourse analysis', in Schiffrrin, D., Tannen, D., Hamilton, H.E. (ed), *The handbook of discourse analysis*. – Oxford : Blackwell, pp. 352-371 – p.354.
14. van Dijk, Teun A. 2008. *Discourse and Context. A sociocognitive approach*. – Cambridge : Cambridge University Press.
15. Weiss, G. and Wodak, R. 2003. 'Theory and Interdisciplinarity in Critical Discourse Analysis. An Introduction', in G. Weiss and R. Wodak (eds) *Theory and Interdisciplinarity in Critical Discourse Analysis*, pp. 1–34. – London : Palgrave Macmillan: 7.